

บทคัดย่อ

วิธีคิดเกี่ยวกับ “สังคมและวัฒนธรรมไทย” ของคนไทยส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนสำคัญ ๆ ในระยะหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา เพราะความหมายที่ปัญญาชนกลุ่มนี้สถาปนาขึ้น ช่วยจรรโลงอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ จึงได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังผ่านสื่อต่าง ๆ จนครอบงำความคิดของคนไทยอย่างลึกซึ้ง มโนทัศน์ “ชาติไทย” เป็นที่มาของจินตภาพ “สังคมไทย” และมโนทัศน์ “ความเป็นไทย” เป็นที่มาของจินตภาพ “วัฒนธรรมไทย” ซึ่งจินตภาพ “สังคมไทยและวัฒนธรรมไทย” นี้ กำหนดวิธีคิดของคนไทยในการอธิบายปรากฏการณ์และปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งทางเลือกในการแก้ปัญหาและการพัฒนาประเทศด้วย

โครงการวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการนิยามความหมาย “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยปัญญาชนกระแสหลักจำนวน 10 คน ซึ่งได้ทำการสร้างสรรค์ สืบทอด และปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ระหว่าง พ.ศ.2435-2535 โดยเน้นการวิเคราะห์ความหมายที่ได้รับการนิยามขึ้นเพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมืองและทางความคิดอย่างมีพลวัต ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจวิธีคิดที่จรรโลงโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทยอย่างลึกซึ้ง

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิยามความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อตอบสนองปัญหาทางการเมืองที่ชนชั้นนำเผชิญ เช่น การสร้างเอกภาพทางความรู้สึกนึกคิด การต่อสู้กับการนิยามความหมายของคนกลุ่มอื่น ๆ และการจัดระเบียบสังคมหลังจากที่มีการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาสไปแล้ว แต่ยังคงมีความจำเป็นต้องรักษาโครงสร้างสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นเอาไว้เพื่อให้อำนาจของกลุ่มเจ้ามีเสถียรภาพ มโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชน 3 พระองค์นี้ แม้ว่ามีรายละเอียดแตกต่างกันอยู่มาก แต่มีสาระสำคัญตรงกัน คือเน้น “ชาติไทย” ที่ “ชนชาติไทย” มีอำนาจ และมี “พระมหากษัตริย์” กับ “พุทธศาสนา” เป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” และหัวใจของ “ความเป็นไทย” นี้ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี”

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังมโนทัศน์ดังกล่าวข้างต้น ผ่านพระนิพนธ์ การเทศน์ และการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณร พระองค์ได้ทรงทำให้ความคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” กลายเป็นความคิดทางพุทธ

ศาสนา ซึ่งมีพลังครอบงำสูง ส่วนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีบทบาทมากในการปลูกฝังมโนทัศน์ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ผ่านระบบการศึกษาที่เป็นทางการและการแต่งหนังสือแบบเรียน

ภายหลังการเปลี่ยนระบอบการปกครองใน พ.ศ.2475 หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปกประพันธ์ และ พระยาอนุমানราชธน เป็นปัญญาชนสำคัญที่ได้ปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เพื่อจรรโลงอำนาจรัฐในระบอบใหม่

ในทศวรรษ 2480 หลวงวิจิตรวาทการได้เน้นแนวความคิด “ชาติไทย” ตามคติเชื้อชาตินิยมและเรื่อง “มनुสสปฏิวัติ” กับ “มติมหาชน” ที่ส่งเสริมอำนาจของผู้นำ พร้อมกันนั้นก็เน้น “ความเป็นไทย” ในแง่คุณลักษณะหรือ “อุปนิสัยของชนชาติไทย” ที่เห็นว่าจำเป็นต่อการสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ต่อมาในทศวรรษ 2490 ก็เปลี่ยนมาเน้นความสำคัญของ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เพื่อตอบสนองอุดมการณ์จารีตนิยมและกษัตริย์นิยมที่มีพลังสูงชันและเพื่อต่อต้านอิทธิพลของคอมมิวนิสต์

กรมหมื่นนคราธิปกประพันธ์ ทรงเน้นอุดมการณ์ “ประชาชาติไทย” ที่อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย และทรงเน้น “อัจฉริยลักษณ์” ของภาษาไทย ที่เอื้อต่อการบัญญัติศัพท์ให้เกิดภาษาไทยที่เจริญขึ้น เพื่อให้ภาษาไทยมีค่าใช้เพียงพอสําหรับการที่คนไทยจะสื่อสารความรู้สึกนึกคิดกันในระบอบการปกครองใหม่ และในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่กำลังขยายตัวขึ้น อีกทั้งสามารถจินตนาการถึงสังคมโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ ทั้งนี้ทรงพยายามเลือกสรรคำและสร้างความหมายด้วยวัตถุประสงค์ที่จะให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปตาม “ธรรมชาติ” มิให้ “เดินเร็วเกินไป”

ส่วนพระยาอนุমানราชธนมีบทบาทในการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภาษา และนิรุกติศาสตร์ เพื่อให้คนไทยสนับสนุนนโยบายสร้าง “ชาติไทย” ให้เป็นชาติอารยะและเป็นมหาอำนาจในแหลมทอง ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาพระยาอนุমানราชธนสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างจริงจังซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมชาวบ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ แต่ยังคงเน้นการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก และถึงแม้พระยาอนุমানราชธนจะได้แสดงให้เห็นว่า “ชนบทนี้ดี” เพราะมีพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ แต่ก็เน้นการพัฒนาชนบทให้เจริญทันกับโลกที่เปลี่ยนแปลง พระยาอนุমানราชธนให้ความสำคัญแก่บทบาทของชนชั้นนำในการเลือกสรรทั้งสิ่งใหม่จากภายนอกและมรดกเดิมที่ยังมีคุณค่า เพื่อทำให้ “วัฒนธรรมไทย” เจริญขึ้นในลักษณะที่ “ปัจจุบันเชื่อมต่อกับอดีต” อยู่เสมอ และยังเน้นการยอมรับความแตกต่าง

หลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม โดยที่ชนชั้นนำต้องบูรณาการให้เกิด “เอกภาพ” เพื่อความมั่นคงของ “ชาติไทย” และ “วัฒนธรรมไทย”

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้ทำให้ปัญญาชนสำคัญ เช่น **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช** หรือแม้แต่หลวงวิจิตรวาทการเอง หันกลับไปรื้อฟื้น ความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการสร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยปรับเปลี่ยนจุดเน้นและความหมายเท่าที่จำเป็นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้ความหมายที่ได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยดังกล่าวมีพลังสูงขึ้นมา และเป็นแหล่งที่มาของ “วิถีคิดของคนไทยเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย” ซึ่งยังคงเป็นวิถีคิดกระแสหลักสืบมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวบ้านที่พระยาอนุমানราชธนเสนอในช่วงเวลาเดียวกันมิได้ทำให้ชาวบ้านมีสถานภาพสูงขึ้น วิถีคิดที่ตั้งอยู่บนฐานของการยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคมและวัฒนธรรมจึงดำรงอยู่อย่างมั่นคง แม้ว่าในระยะหลัง ปัญญาชนสำคัญเช่น **สุลักษณ์ ศิวรักษ์** จะได้ปฏิเสธลักษณะสำคัญบางประการของ “ความเป็นไทย” และปรับเปลี่ยนความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ไปจากเดิมไม่น้อย แต่ก็ไม่อาจแข่งขันกับความหมายเดิมได้ วิถีคิดกระแสหลักจึงยังคงมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทยตลอดมา